

ANGEL MONLLEÓ I GALCERÀ

UNA RECERCA HISTORIOGRÀFICA ARRAN DEL REFRANY DE FAVARA DEL MATARRANYA «REI TINGAM I NO EL CONEGAM»

La tradició oral, entesa com tot aquell sistema de coneixement de què disposa una societat per a existir i autoperpetuar-se i que es transmet de generació en generació, conserva encara avui una importància de primer ordre en les societats rurals del món occidental. La tradició oral funciona com un mecanisme de pressió i descàrrega psicològica tot donant informació als membres d'una societat de llurs orígens, de llurs necessitats i maneres de satisfer-les, de l'estructuració social i del paper que cada un d'ells ha de jugar en el sistema d'interrelacions, de les pautes de comportament que calen seguir i observar, de consells pràctics, ètico-morals i fins i tot epistemològics; en uns altres mots, la tradició oral intenta, al cap i a la fi, mantenir l'estructura social en el temps i servir de pont adaptatiu entre els homes de la societat i el medi en què viuen.

La importància de la tradició oral no s'esgota en aquest funcionament com a sistema d'informació per als membres d'una societat; ans al contrari, en tant que expressió de les necessitats d'una societat i de la manera com els seus membres entenen i pateixen llurs relacions amb el món, la tradició oral esdevé un camp d'estudi inexcusable per tal d'arribar a comprendre la història, el tipus i nivell de vida, les estructures econòmiques i socials, les tensions de l'inconscient col·lectiu i els trets interns generalitzats d'aquesta societat.

Els refranys són, potser, una de les manifestacions de la tradició oral que més ajuda i illumina en l'exploració d'una societat; malgrat tot, han estat sempre descuidats i/o menystinguts no solament per part dels historiadors i lingüistes sinó fins i tot pels mateixos antropòlegs culturals, car, en ser l'objectiu i un dels objectes d'estudi dels folkloristes, han quedat sempre «més cap aquí o més cap enllà del llindar de l'Antropologia Cultural».¹

Efectivament, els treballs que s'han fet fins ara en aquest aspecte han con-

1. Honorio Manuel VELASCO MAILLO: *Apuntes sobre los tratamientos históricos de un género de tradición oral*. A «Actas del I Congreso Español de Antropología»; Barcelona, 1980; II; p. 157.

sistit senzillament en mers reculls i inventaris de parèmies, classificades tot establint uns sistemes i unes categories d'allò més variades, realitzats per tants i tants insignes folkloristes i filòlegs amb la intenció de mostrar la riquesa del saber popular. L'inadequat i l'escàs tractament que han rebut els refranys com a objecte de coneixement científic² és el resultat de la imaginació a què els ha abocat una concepció elitista de la ciència, pròpia de la classe dominant: d'una banda, trobem l'existència d'una «actitud paternalista i mitificadora dels valors populars (...) [els qual] són reduïts a categories residuals del sistema de classificació de la cultura dominant»,³ de l'altra banda, «en ser l'element dominant el tret ideològic típic de la nostra societat de classes (...) l'intel·lectual tendeix a refusar de forma natural, com espúria, qualsevol manifestació (...) del llenguatge quotidià («vulgar» o «popular») perquè no porta el segell d'autoritat».⁴ Per tal d'acabar amb els prejudicis que es deriven d'aquesta situació caldrà fer d'ara en avant una veritable etnoparemiologia que tingui en compte d'una banda, que el procés de producció i reproducció refranyística s'ha d'observar en referència a les formes de la parla i no pas de la llengua,⁵ car, com que el refrany no solament funciona en tant que element didàctic o mitjà d'informació per als membres d'una societat sinó també de comunicació entre ells, «és únicament en la parla on podem trobar el marc d'informació comunicatiu i cultural que ens permetin d'extreure el significat i la intencionalitat exacta i avaluar la importància de la parèmia en la sintagmàtica comunicativa d'unitats socio-culturals específiques»;⁶ es a dir, caldrà realitzar «una autèntica etnografia del llenguatge i la comunicació».⁷

Per un altre cantó com que la tradició oral es també un sistema de representació de l'estructura simbòlica d'una societat i els refranys una de les seves representacions, caldrà no perdre mai de vista en l'estudi paramiològic les apor-

2. No cal dir que amb això no volem restar importància a la labor dels nostres folkloristes i recolectors de parèmies; ben al contrari, reconeixem l'esforç crític de categorització prèvia que tota classificació comporta i, per això mateix, allò que volem és col·locar-los en el seu lloc just com epistemòlegs.

3. Joan Josep PUJADES: *Reflexiones en torno a la paremiología*, al «Arxiu d'Etnografia de Catalunya»; (Tarragona), 1 (1982); p. 88.

4. Joan Josep PUJADES: *Reflexions...*, p. 90.

5. Aquí cal entendre els mots parla i llengua en el sentit que els donà Ferdinand de Saussure; és a dir, la *llengua* com a sistema d'expressions convencionals utilitzat per una comunitat i la *parla* en tant que l'ús individual del sistema. Vegis Ferdinand de SAUSSURE: *Curso de lingüística general*. Editorial Losada; Buenos Aires, 1945.

6. Joan Josep PUJADES: *Reflexions...*; p. 85.

7. Honorio VELASCO MAILLO: *Apuntes...*; p. 170.

Per tal d'aprofundir una mica més en aquest aspecte recomanem la lectura de l'article de D. HYMES: *The Ethnography of Speaking*. Th. GALDWIN and W. C. STURTEVANT (ed.), «Anthropology and Human Behavior». Anthropology Society of Washington; Washington, 1962; pp. 13-53. També es pot veure E. OJO AREWA and A. DUNDES: *Proverbs and Ethnography of Speaking*. «American Anthropologist» 66; part. 2.ª; pp. 70-84.

tacions que ens proporciona l'antropologia cognitiva en allò que fa referència a les estructures simbòliques imaginàries en general.

Atesa la importància dels refranys, tant per a les societats i els seus membres com per aquells que emprant un mètode científic adequat en volen arribar a comprendre les seves estructures més profundes, creiem haver ajudat a revaloritzar entre nosaltres el fet paremiològic com element de coneixement científic i justificar així la necessitat d'un recull i d'una anàlisi empírico-èmica del nostre refranyer comarcal.

En l'estudi del nostre refranyer —el qual no és l'objecte d'aquest treball— sorprèn moltíssim sentir dir en una conversació usual entre favarols el refrany «rei tingam i no el conegam» i en canvi no tornar-lo a escoltar en cap altre poble de les nostres terres; almenys nosaltres no l'hem sentit mai en els tres o quatre anys que portem recollint, ordenant i analitzant el nostre fet paremiològic, ni cap dels nostres informants —llevat dels de Favara, és clar— el coneixien.⁸ Malgrat la singularitat d'aquest fet, hi ha un factor que sorprèn encara més i és la convicció generalitzada entre els favarols —i no tan sols entre els nostres informants— que el refrany té l'origen històric en un sopar que el poble de Favara va haver de preparar i pagar a un rei. Pensem que aquesta errònia convicció, a la difusió i enfortiment de la qual haurem contribuït involuntàriament, i molt a pesar nostre, nosaltres mateixos,⁹ arrenca de l'opinió de l'il·lustre calaceití D. Santiago Vidiella i Jassà¹⁰ qui, com a conclusió dels comentaris sobre el sopar

8. Miquel BLANC, de Calaceit, en el seu llibre *Refranyer del Matarranya*. Ed. El Llamp; Barcelona, 1983, el cita en la pàgina 64 tot indicant que es tracta d'un refrany del Calaceit antic. Aquesta nota i el desconeixement que en tenen els nostres informants podrien fer pensar que, en l'actualitat, el refrany es deu trobar en un estat relicticament viu únicament a Favara.

Ens acaba d'abonar l'opinió un altre fet significatiu: Tampoc no trobem el refrany en el recull que el Dr. Vallespi, fill de Favara, realitzà quan encara era estudiant de les notes folklòriques de D. Santiago Vidiella qui, com sabem, va col·laborar amb l'Institut d'Estudis Catalans aportant informació sobre els modismes, frases fetes, refranys, pronúncia, etc., propis de Calaceit. Vegeu E. J. VALLESPÍ: *Notas inéditas de Santiago Vidiella Jassà (1860-1929) sobre folklore local de Calaceite*. A «Caesaraugusta»; (Saragossa), 11-12, (1958); pp. 179-189.

9. Àngel MONLLEÓ I GALCERÀ: *Orígenes históricos del proverbio fabarol «rei tingam i no el conegam»*. Al «Programa de Fiestas de Fabara, 1982. Favara, 1982; pp. 5-6.

10. Santiago VIDIELLA JASSÀ (1860-1929), advocat calaceití assentat contínuament en el seu poble, va omplir sa vida en activitats d'investigació històrica. Ens llegà una monografia d'història local titulada *Recitaciones de historia política y eclesiástica de Calaceite*. Va col·laborar en els periòdics «El Eco del Guadalupe» i «Tierra Baja» d'Alcanýs i «La Zuda» de Tortosa. Cap al 1909 es forjà la trilogia Vidiella-Pérez Temprado-Pallarés la qual desembocà creant el «Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón» dirigit per Vidiella. Un altre treball d'inexcusable valor fou *Un rector de Valdeltormo. Vida y obras del ilustre bajo-aragonés D. Evaristo Colera* publicat a la revista «Universidad» de Saragossa (1907-1909). Finalment cal destacar que fou col·laborador de la «Revista de Derecho Privado» de Madrid i que se li premià uns *Estudios jurídico-aragoneses* encara inèdit.

que la universitat de Favara va haver de preparar l'any 1300 al rei Jaume II, escrivia a principi de segle en el «Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón» que «es comprèn ben bé que aquests segles la filosofia del poble condensés en el proverbi «rei tingam i no el conegam» un reconeixement que les visites reials resultaven funestes als pobles, i en són molts els documents demostratius de la repugnància no dissimulada amb què miraven el tribut [el tribut de preparar i pagar sopars]». ¹¹ No és estrany, doncs, que aquest possible origen del refrany apuntat per Vidiella de forma hipotètica quedés fixat per sempre més en l'ànim de la gent que, en llegir-ho, degué de prendre'l com si fos una veritat comprovada i incontestable.

En aquest punt urgeix fer dues consideracions per tal d'acabar, d'un cop per tots, la convicció que el dit refrany fos generat com a conseqüència del proveïment del sopar a Jaume II i amb la seua pretesa singularitat favarola. En primer lloc, i des d'una perspectiva estructuralista, cal remarcar el caràcter eminentment funcional del refrany, el qual «quan esdevé funcionalment inútil s'oblida ràpidament i es perd». ¹² així com la inclinació a desfigurar-se en ser transferit per un sistema de transmissió deformatador com ara l'oral; ambdues categories exalten, doncs, el moment sincrònic enfront de la informació diacrònica, resultant d'això que els refranys «són contraris a la informació històrica, llevat d'algun cas de proverbis referits a llocs concrets dels quals transmeten alguna informació gairebé sempre anecdòtica». ¹³ Amb això volem posar de manifest i declarar amb força que qualsevol intent d'analitzar els refranys en relació als seus orígens és un esforç en va i inútil que no cal ni tindre'l en compte; és a dir, voler «establir els orígens de la parèmia és una utopia inabastable i, a més a més és també un fals problema en l'estudi de l'univers paremiològic». ¹⁴ En segon lloc, si de debò és cert —com ho creiem— que «no és gens pertinent postular l'existència del refranyer general d'una llengua, entès com un conjunt coherent de parèmies corresponents a l'àmbit d'una societat i una cultura i, per tant, representatiu d'aquestes», ¹⁵ menys ho ha de ser encara el pensar un refrany general com si fos genuí i propi d'una sola comunitat que l'hagués creat i/o

Per una visió bibliogràfica més àmplia vegeu E. J. VALLESPÍ: *Bibliografía de Santiago Vidiella Jassà (1860-1929)*, un treball que sospitem deu restar inèdit, perquè el mateix autor ens diu en les *Notes inéditas de Santiago Vidiella...* (p. 179) que el va entregar a la revista «Universidad», però nosaltres no l'hem trobat publicat en cap dels números d'aquesta revista.

11. Santiago VIDIELLA: *Favara*. Al «Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón»; (Saragossa), I (1907); p. 252.

12. J. M. FERICGLA; *Reflexions sobre els proverbis dins la tradició oral*. A «Comentaris d'Antropologia Cultural»; (Barcelona), 4 (1982), p. 252.

13. J. M. FERICGLA; *Reflexions sobre els proverbis...*, p. 252.

14. Joan Josep PUJADES: *Reflexions...*, p. 85.

15. Joan Josep PUJADES: *Reflexions...*, pp. 83-84.

Fig. 1. Jaume I a casa de Pere Martell. Crònica de Jaume I — Biblioteca Universitària, Barcelona (Foto A. Mas, sèrie G, n. 34681).

fet seu en exclusivament tot expressant la manera de ser i de sentir del poble que el creà i l'utilitza. La millor prova que podem aportar, per tal de fer veure la impossibilitat d'esbrinar l'origen històric d'un refrany i la inconveniència de fer-ne d'ell el patrimoni d'una única i sola comunitat, és precisament el fet que els mateixos refranys no solament són coneguts per arreu sinó també que per arreu són reivindicats com a fruit de l'ingeni del propi poble. En efecte, la versió castellana del «rei tingam i no el conegam» la trobem, en la forma «reyes tengamos y no los veamos», en l'impressionant refranyer compilat per Martínez Kleister¹⁶ i en un dels reculls publicats per Rodríguez Marín¹⁷ qui, en un altra publicació posterior diferent ens ofereix la variant «rey ni guerra no los vea yo en mi tierra» corresponent al «rei ni guerra no els vullgues per la teua terra» que l'autor recollí a València.¹⁸ En fi, a risc de fer-nos pesats, però per mor de la claredat, ho tornarem a repetir i no ens en cansaríem: l'origen del refrany és múltiple, múltiple en el temps i l'espai, i múltiples són també els pobles que l'usen i el consideren propi.

Un dels objectius del nostre treball queda acomplert en aquest punt. Ara no ens resta ja més que passar definitivament al tema central d'aquest treball: la recerca històrico-social que, partint del document on s'extracta el sopar exigít pel comte-rei Jaume II l'any 1300 al consell de Favara, hem desenrotllat per tal d'investigar i descobrir el nivell i mode de vida en els nostres pobles durant la Baixa Edat Mitjana, així com la càrrega que els podia suposar unes prestacions extraordinàries i sempre imprevisibles com eren els sopars reials. Les dificultats que hem hagut de superar en la nostra recerca han estat innumbrables degut, en primer lloc, a la quasi inexistència de dades econòmiques publicades relatives al període del regnat de Jaume II; en segon lloc, a la total absència de referències econòmico-socials de l'època que puguen relacionar-se amb les nostres comarques; i, finalment, degut també a la mancança —si més no, nosaltres no n'hem sabut trobar— de documents i «paperots» en les calaixeres parroquials i particulars dels nostres pobles que ens permetessin de poder fer una veritable història social. Per tot això ens hem vist obligats a haver d'utilitzar mètodes indirectes per tal de poder embastar algunas conclusions. Som conscients que una recerca en els arxius d'Alcanyís, Tortosa i Saragossa ens aportarien, de

16. Luis MARTÍNEZ KLEISER: *Refranero general ideológico español*. Editorial Hernando; Madrid, 1978; p. 637.

El propi autor ens diu haver-los tret de:

Francisco DEL ROSAL: *Refranes*; Manuscrito de la Real Academia; 1560.

Juan MAL LARA: *La philosophia vulgar* (1568).

17. Francisco RODRÍGUEZ MARÍN: *Más de 21.000 refranes castellanos no contenidos en la copiosa colección del Maestro Gonzalo Correas*; Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos; Madrid, 1926; p. 442.

18. Francisco RODRÍGUEZ MARÍN: *12.600 refranes más no contenidos en la colección del maestro Gonzalo Correas ni en «Más de 21.000 refranes castellanos»*. A la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos»; Madrid, 1930; p. 291.

segur, dades molt més directes i molt més específiques; però la inversió en temps i en diners que això ens suposaria surt, totalment, de les autolimitacions que ens hem fixat i dels objectius aproximatius d'aquest treball.

En una societat com la d'aquell temps, en la qual l'estructura jurídicopública i econòmic-social venia configurada per les relacions feudo-vassallàtiques, era pràctica comuna que la Cort fos itinerant. Els fortíssims vincles de caràcter personal, que lligaven estretament el vassall al seu senyor i inversament, i la mateixa manera d'entendre el territori d'un Estat —configurada pel propi sistema econòmic-social— com a propietat particular del monarca obligaven, doncs, el rei a haver d'anar d'un lloc cap a l'altre dels seus dominis. Aquests hàbits erràtics comportaven que el sobirà —amb jurisdicció general sobre tots els homes del territori— exigís dels pobles i llocs on passava la nit el dret de sopar. Les minuts exigides, encara que quasi sempre molt assortides, variaven segons el nombre i categoria dels components del seguici; en general calia témer que el rei i la reina viatgessin junts, ja que això suposava que el pas de la parella reial obeïa a funcions representatives i, per tant, exigia l'acompanyament de quasi tota la cort. Desgraciadament, el dia 15 de juny de l'any 1300, Jaume II i la seva muller Blanca d'Anjou, en camí de Lleida a Terol,¹⁹ a on es dirigen per tal d'anar, des d'allí, a prendre el jurament de fidelitat i vassallatge al senyor d'Albarrasí, amb la finalitat d'annexionar-se definitivament la senyoria i evitar que passés a la Corona de Castella,²⁰ van fer nit a Favara. Els favarols es van veure obligats a preparar un sopar compost només de:

«seixanta moltons, tres vaques, quinze cabrits, vint parells de gallines, deu oques, mil ous, tres porcs salats, cent vint sous de pa, quatre lliures de pebre, dues lliures de gingebre, trenta cinc lliures de cera treballada per a la lluminària, tres unces de safrà, vi sense taxa i a discreció, tota la

19. Deduïm que el rei i la reina viatjaven junts perquè:

a) Hi ha un document datat a Lleida el 20 de juny de 1300 on s'explica que un canonge de la Seu fan present a la reina Blanca d'unes fruites per tal d'obsequiar-la durant la seua estada a la ciutat. Vegeu Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO: *Jaime II de Aragón: Su vida familiar*. C.S.I.C., Barcelona, 1948, vol. II, p. 3.

b) Si seguim l'itinerari del rei Jaume II veiem:

b.1) El document demanant sopar a Favara està datat a Lleida, a 15 de juny. (A. C. A., Cancelleria, Reg. 332, fol. 226).

b.2) El 24 de juny trobem Jaume II a Terol manant disposar sopar a la Universitat de Sella tot indicant que, amb ell, viatja la reina. (A. C. A., Cancelleria; Reg. 254, fol. 46). Evidentment, en aquesta ocasió, la reina ha anat des de Lleida amb la comitiva reial.

20. Que el viatge és de representació ho demostra el fet que:

a) Sella està en el camí de Terol a Alcanyis.

b) El rei està a finals de juny a Albarrasí prenent jurament de fidelitat i vassallatge al senyor feudal d'allà. Vegeu Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO: *Jaime II...; I; (itineraris)*.

llenya, tota la fruita i tot allò altre que consideressin necessari els marmitons del rei».²¹

És evident, ja al primer cop d'ull, el gran esforç que els camperols de Favara van haver de fer per tal de satisfer el pantagruèlic sopar demanat pel rei. Però, si de debò volem fer-nos-en una idea molt més clara, res millor que valorar el sopar en moneda d'aquell temps i comparar-ho amb els salaris, preus, dieta de la gent senzilla, conjuntura econòmica, estructura social, produccions, etc. de l'època i ben segur que, al mateix temps, podrem capir també les condicions econòmiques i el nivell de vida d'aquelles gents.

Valorar el cost del sopar és una tasca arriscada ja que la bibliografia general sobre els preus de l'època queda circumscripita gairebé únicament a l'obra —ja clàssica— d'E. J. Hamilton²² i, a més a més, l'obra en qüestió centra l'estudi a partir de 1350. Com que haurem de recolzar-nos en fonts i càlculs indirectes, les xifres que donarem caldrà considerar-les en el seu valor aproximatiu; més encara si tenim en compte les fortes i freqüents fluctuacions de preus d'uns anys als altres i dins del mateix any. Pel que fa als moltons, Hamilton dóna uns preus —en el Regne d'Aragó— de 56'4 diners l'any 1277 i 40 diners l'any 1307 cada unitat;²³ es a dir, 4 s., 8'4 d. i 3 s., 4 d. respectivament.²⁴ Però aquestes quantitats ens semblen una mica baixes ja que els trenta moltons que es consumiren en el banquet de noces de Jaume II i Maria de Xipre —la tercera muller del monarca— l'any 1315 costaren 245 s., 3 d. en total,²⁵ es a dir, 8 s., 5'1 d. cada un. És difícil de creure que la presumible qualitat excel·lent dels moltons sacrificats en la boda reial i la característica molt més excedentària de la ramaderia aragonesa respecte de la catalana així com l'índex d'urbanització català més elevat arribessin a fer més que duplicar, en tants pocs anys i en una situació conjuntural favorable ja plenament configurada, els preus

21. A. C. A., Cancelleria; Reg. 332; fol. 26. El manuscrit diu:
«Ilerde, II idus juni anno Domini M^oCCC^o

Item fuit scriptum juratis consilio de Favara quod parent cena die mercuri sequenti videlicet LX. arietes, III. vachas, XV. cabritos, viginti paria gallinarum, C. paria pullorum, X. aneras, III. bachones de carnibus salsis, M. ova, CXX. solidates panis, vinum totum quantum officiales nostri dicent esse necessarium dicta cena, III. libras pipiris, II. libras cinçibris, III. uncias safrani, XXX.V. libras cere labrate quanta necessaria fuerit ligna, fructum et omnia alia quam dicte cene fuerint necessaria pro ut officiales nostri vobis dixerint coniungendum date ut supra.»

22. Earl J. HAMILTON: *Money, Prices and Wages in Valence, Aragon and Navarra*. Porcupine Press; Philadelphia, 1975 (1.ª edició feta a Cambridge-Massachusetts, 1936).

23. Earl J. HAMILTON: *Money...*; Quadre XIII de l'Anex; p. 290 i s.

24. a) No farem distinció entre sous jaquesos i sous barcelonins, ja que des que el 1234 Jaume I el Conqueridor transformà ambdúes monedes en monedes de tern, els seus valors pràcticament equivalien.

b) D'ara en avant els sous els consignarem amb guarisme (s) i els diners amb una (d).

25. A.C.A., Cancelleria; Reg. 300, fol. 87.

dels moltons d'un lloc a l'altre. A més a més sabem que l'any 1338 el preu de la carn de moltó que comprava l'Almoïna de la Catedral de Lleida oscil·lava entre els cinc i els sis diners la lliura,²⁶ la qual cosa suposaria un cost d'aproximadament uns 6 s. el moltó viu.²⁷ Atenent que aquesta quantitat està a mig camí entre les dues xifres extremes donades anteriorment, que la diferència d'anys no és gaire important atesa la quasi idèntica conjuntura econòmica²⁸ i, finalment, el fet que el Baix Matarranya entrava en bona part dins de l'hinterland de la ciutat de Lleida, podem ben bé donar per vàlids els 6 sous per cada moltó. Així, doncs, els favarols s'haurien gastat uns 180 sous pels moltons.

Per tal de valorar el cost de les tres vaques no disposem, en el nostre fitxer, més que de les dades que ens proporciona el llibre de comptes de l'Almoïna de la Seu de Lleida. L'Almoïna pagà de 3 d. a 3'5 d. per cada lliura de carn de vaca;²⁹ donant aquest preu com aproximativament vàlid, igual que hem fet abans amb el preu dels moltons, això donaria un cost d'uns 39 s. per cada animal viu³⁰ i un preu total de 117 s. per les tres vaques tributades. Pels cabrits la despesa pujaria també uns 117 s., si prenem com a base els 75 s., 4 d. que van costar els deu cabrits consumits en l'esmentat casament reial.³¹ Els porcs salats degueren costar de 33 s. a 39 s. cada un, si ens fixem en els 275 s. que es van pagar pels set porcs salats, de l'esmentat banquet nupcial, o en els 6 d. la lliura, en el refector de l'Almoïna de Lleida;³² com que a Favara se'n demanaren tres, establint un preu adequat segons el moviment de preus/salaris i l'evolució de la conjuntura econòmica, podríem establir el cost dels porcs en uns 105 s.

Es gairebé impossible afinar el valor de les aus i dels ous, ja que, en ser

26. Prim BERTRAN: *El menjador de l'Almoïna de la Catedral de Lleida. Notes sobre l'alimentació dels pobres lleidatans al 1338*. A «Ilerda»; Lleida, 1982; XL, p. 101.

27. El càlcul que fem és, pel cap baix, el següent: Suposant —en base a les informacions proporcionades per pastors i carnisers— el pes net d'un moltó en 27 ó 28 kg., a 6 diners cada lliura carnissera (a Catalunya equivalia a 1.200 gr.), són 137'5 diners cada moltó en net; si cada sou són 12 diners, surten 11'46 sous. Si ara tenim en compte que el rendiment d'un moltó és aproximadament del 50 %, ens queda un preu de 5'73 sous cada moltó. Com que el preu que hem pres com a referència és el de la carn per als pobres, i ja ens podem imaginar de quin tipus i quina qualitat podria ser, pensem que això compensaria l'error de no haver considerat els guanys del carnisser, els impostos i demés tributs.

28. Vegeu Antonio UBIETO ARTETA: *Ciclos económicos en la Edad Media Española*. Ed. El Anubar; València, 1969; pp. 75-86.

També es pot consultar Agustín UBIETO ARTETA: *La documentación eclesial aragonesa*. A «Aragón en la Edad Media»; (II; Saragosa, 1979); p. 24.

29. Prim BERTRAN: *El menjador...*; p. 101.

30. Els càlculs que hem fet són similars als d'abans, però aquí considerant un pes net d'uns 400 kg. i un rendiment del 40 %.

31. A. C. A., *Cancelleria...*, Reg. 300, fol. 87.

32. Per a fer els càlculs aquí hem considerat un pes net de 100 kg. i un rendiment en carn (únicament en carn) d'un 80 %.

menges de malalts i senyors, a penes es comercialitzaven. No solament no tenim ni un sol preu sobre el període que considerem sinó que, a més, és difícilíssim poder-ne trobar cap de referent a d'altres etapes econòmiques d'aquell segle. D'altra banda, les fluctuacions del preu, degudes a la poca flexibilitat de la demanda, acaben de fer difícil treballar amb les poques dades de què disposem. A Vila-real, sabem que de 1364 a 1376 es pagaren les gallines entre els 2 s. i els 1'5 s., mentre que la paga d'un mestre fuster era de 3 s. i la d'un mestre d'obres de 2 s., 6 d.;³³ si apliquem a aquestes xifres els índex correctors de preus/salaris donats per Hamilton³⁴ i si tenim en compte que el Regne de València passava per una conjuntura favorable als salaris, ens donaria un preu de la gallina que aniria aproximadament des d'uns 8 d. a uns 14 d. al principi de segle. Malgrat l'aparent exageració d'aquestes xifres, l'anàlisi del preu de les gallines a Navarra entre final del segle XII i principi del XIV³⁵ justifiquen la versemblança de les nostres dades; d'altra banda, en vista del moviment de preus de la gallina a Navarra i suposant unes fluctuacions similars al Regne d'Aragó, podríem fixar —únicament a efectes de càlcul i valoració— el preu definitivament en 1 s. per unitat. En aquest supòsit, el consell de Favara s'hauria gastat, doncs, uns 40 s. en gallines. Tocant a les oques no hem aconseguit reunir cap dada; encara que tenim doble pes que les gallines i, per tant, potser eren més cares, considerarem —únicament per comoditat— el mateix preu que el deduït per a les gallines. De ser així, les deu oques haurien costat 10 s. Del preu dels ous tampoc no en sabem res; però, malgrat la gran quantitat que se'n serví, no té massa importància perquè era un producte de molt de consum, fins i tot entre les capes inferiors de la societat,³⁶ i, per tant, no podien ser gaire cars.

El cost de les quatre lliures de pebre, a 2 s., 3 d. la lliura,³⁷ fou d'uns 12 s.³⁸ Per a calcular el cost del gingebre no tenim dades referents a l'etapa econòmica en què es produí el sopar, solament disposem del preu fixat per Hamilton per a l'any 1277 —en una conjuntura fortament recessiva—; malgrat això, com que el cost total del gingebre no farà pujar ni baixar el cost total del sopar, podem agafar perfectament el preu d'aquell any; així, doncs, dues lliures a 24 d. la lliura fan 6 s. Pel que fa a les tres unces de safrà, entre els 216 d. la lliura

33. José M.ª DOÑATE SEBASTIÀ: *Salarios y precios durante la segunda mitad del siglo XIV*. A «Actas del VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón»; (II; Barcelona, 1962); pp. 417-506.

34. E. J. HAMILTON: *Money...*; vegeu l'Annex.

35. E. J. HAMILTON: *Money...*, Quadre XIII.

36. Àngel SESMA MUÑOZ: *Aproximación al estudio del régimen alimentario del Reino de Aragón en los siglos XI y XII*. Al «Homenaje a Lacarra», (II; Saragossa, 1977); p. 70.

37. Prim BERTRAN: *El menjador...*; p. 104.

38. Aquí no hem considerat la diferència entre la lliura de Lleida, uns 307 g. i la lliura aragonesa, d'uns 320 g.

Fig. 2. Miniatura pertanyent al «Breviari de l'Amor» de l'Escorial, obra de Malfré d'Armenjol — segle XIV (Foto A. Mas, sèrie G, n. 33865 det.).

(18 s. lliura) que dona Hamilton³⁹ per al 1306 en el Regne d'Aragó i els 14 s. i 6 d. la lliura pagats per l'Almoina de Lleida, podríem establir una mitjana i deixar-ho en uns 16 s. lliura; això donaria un dispendi en safrà d'uns 9 s.⁴⁰ La cera per a lluminàries costava, seguint Hamilton, a raó de 2 d. lliura, sense que aquest preu sofrís gaires variacions; com que se'n demanaven trenta-cinc això fa un total de 70 d. (5 s., 10 d.).

Saber la quantitat aproximada de vi que van haver de preparar els favarols no es gaire difícil si ens fixem en el document ja esmentat pel qual Jaume II demanava sopar a Sella. En aquella localitat la minuta exigida, encara que una mica més minsa, es desvia relativament poc de la de Favara; això vol dir que la comitiva estava formada aproximadament pel mateix nombre de persones en un lloc i en l'altre; més encara si tenim en compte que Sella és a una jornada de camí d'Albarrasí —final del viatge— i que, per tant, no calia preveure gaires provisions per a continuar la marxa com en el cas de Favara; cal no oblidar tampoc que el pas per ambdues viles obeïa a un mateix objectiu i viatge. Així, doncs, la quantitat de dos-cents «azumbra» de vi,⁴¹ que el rei demana a Sella, suposem que no es desvia gaire d'aquella que es consumí a Favara. Allò que degué costar ho podem calcular prenent com a base els 172 s. que van valer els tres cafissos⁴² de vi beguts pels convidats a la dita tercera boda del rei; això dona un preu de 57 s. i 4 d. cada cafís (3'42 d. litre). Els 7 d. cada mitgera (1'24 d. litre) pagats el gener de 1338 per l'Almoina de Lleida o els 11-12 d. mitgera (2'04 d. litre) de l'estiu⁴³ i els 1'3 d. litre del preu del vi negre el 1316 i el 1328 a Navarra o els 1'78 d. el litre de 1310, passats ambdós a moneda aragonesa,⁴⁴ no són significatius perquè uns fan referència a vi per a pobres i els altres a la mitjana de vi comú corrent i sabem que, llevat dels senyors i alts clergues i, naturalment, de la cort, el vi corrent era molt aigualit i picat.⁴⁵ Així, doncs, els dos-cents «azumbra»⁴⁶ de vi (124 litres) que hem suposat, a uns 3'42 d. litre, són 35 s., 4 d.

Resumint els comptes: Si a les quantitats calculades fins ara afegim els

39. E. J. HAMILTON: *Money...*; Quadre XIII; p. 290.

40. 1 unça = 1/12 de lliura. Aquí tampoc hem fet cap diferència entre lliures aragoneses, d'uns 320 g., i les catalanes, 400 g.

41. A. C. A., *Cancellaria*; Reg. 254, fol. 46.

42. El cafís —mesura de capacitat— equivalia a Catalunya a 201 litres, enfront dels 179'52 litres als quals equivalia a l'Aragó.

43. 1 mitgera = 5'64 litres.

44. E. J. HAMILTON: *Money...*; p. 292.

El vi negre l'any 1316 i l'any 1328 = 10 d./càntir; el vi blanc l'any 1310 = 19'6 d./càntir.

1 càntir = 10'7-11'55 litres.

45. Àngel SESMA MUÑOZ: *Transformación social y revolución comercial en Aragón, durante la Edad Media*. Ed. Fundación Juan March; Madrid, 1982; p. 65.

46. 1 «azumbre» = 2'016 litres.

120 s. de pa, el sopar de Favara degué valdre aproximadament la barbaritat d'uns 730 s., si fa no fa; i això sense comptar «tota la llenya, fruita i tot allò que consideressin necessari els marmitons del rei».

Ens podem fer una idea clara de l'espantós esforç que van haver de fer els pagesos favarols si comparem aquesta xifra amb els salaris reals de l'època. Aquí tampoc no tenim més bibliografia general que l'obra citada de Hamilton, on trobem els salaris dels peons comuns, dels manobres i dels mestres d'obres en el Regne d'Aragó durant els anys 1301, 1306 i 1307.⁴⁷ Atès que el salari dels peons i manobres és, durant aquest lapsus de temps, relativament estable podríem considerar-lo en 4 d./dia. El sou d'un mestre d'obres, que segons el quadre experimenta una fortíssima variació, el deixarem —fent la mitjana aritmètica— en uns 12 d./dia; quantitat prou versemblant si veiem la relativa estabilitat dels salaris abans del canvi de conjuntura econòmica experimentat l'any 1348, per causa de la pesta negra, i de la ratificació que ens proporciona el document de contractació de les obres del claustre de Santes Creus, l'any 1321, a 12 d./dia l'arquitecte o mestre d'obres.⁴⁸ Seguint Hamilton un altre cop podem prendre aquestes dues quantitats com a base, ja que els mestres fusters, cubers i tapiadors cobren el mateix que els mestres d'obres; els sastres un 5 % de més, mentre que els mestres picapedrers guanyen un 10 % de menys; pel que fa al peonatge agrícola —el més interessant per a nosaltres— els percentatges són molt baixos: els cavadors i trepitjadors de berema cobrarien un 12 % de menys que els manobres, un 23 % de menys els podadors i el 40 % de menys els beremadors.⁴⁹ En conclusió, els salaris del bo i millor dels treballadors oscil·laven entre els 12'63 d./dia i els 10'8 d./dia, la qual cosa vindria a suposar —considerant que treballessin tots els dies hàbils de l'any⁵⁰— uns ingressos d'uns 3599'55 d. (300 s.) a uns 3078 d. (256'5 s.) anuals; el peonatge vindria a guanyar cada any des d'uns 1140 d. (95 s.), els manobres, a uns 1025 d. (85 s.) o uns 684 d. (57 s.), els peons agrícoles.

Però, ¿quanta fou la gent que va haver de contribuir a satisfer les exigències reials? Tampoc no ho podem saber exactament, car no es van començar a fer els primers fogotjaments fins les darreries del segle XIV.⁵¹ Ara bé, a partir

47. E. J. HAMILTON: *Money...*; p. 293. Els salaris extractats són:

Peó: l'any 1301, 4 d./dia; l'any 1306, 4'1 d./dia.

Manobrer: l'any 1301, 4 d./dia; l'any 1307, 3'6 d./dia.

Mestre d'obres: l'any 1301, 10 d./dia; l'any 1307, 14 d./dia.

48. Josep VIVES MIRET: *Reinard des Fonoll: Escultor i arquitecte anglès renovador de l'art gòtic a Catalunya (1321-1366)*. Editorial Blume; Barcelona, 1969; p. 30. El document és transcrit de PUIG I CADAFALCH: *Un mestre anglès contracta l'obra del claustre de Santes Creus*. Al «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans». Barcelona, 1921-1926.

49. E. J. HAMILTON: *Money...*; p. 111.

50. Considerem 285 dies hàbils l'any = 365 dies menys 52 diumenges menys 25 festes.

51. Pel que fa al Regne d'Aragó no hi ha més que un document datat l'any 1357 on es detalla la promesa feta al rei Pere el Cerimoniós de donar-li set-cents homes a cavall i la

del fet que, el mes de maig de 1286, el rei demanava a les universitats de Batea i Maella 400 s., en concepte de sopar, però, en canvi, només en demanava sengles quantitats de dos-cents a la de Favara,⁵² podem deduir que en el trànsit del segle XIII al segle XIV cada una d'aquelles dues viles devien tenir el doble de població que Favara. Considerant que durant el segle XIV la diferència poblacional es mantigué; si, en el fogatge extractat per Pròsper de Bofarull, Batea tenia 94 famílies (focs) obligades a satisfer les exaccions,⁵³ cal suposar que, pel cap baix, el nombre de famílies favaroles obligades a contribucions seria, a la primeria del segle, d'unes seixanta o setanta.⁵⁴

Evidentment, haver de pagar un sopar, que venia a costar la paga de dos anys i mig de treball del més ben remunerat dels treballadors amb ofici, a escot entre seixanta o setanta famílies que necessitaven reunir els guanys d'un any de treball de deu dels seus membres que anessin al jornal, devia ser una de les obligacions —i en tenien moltes— més odiades i més temudes pels pagesos d'aquell temps. Tot i la, en general, relativa prosperitat dels camperols de les nostres comarques, deguda, d'una banda, al favorable cicle econòmic

contribució entre la població aragonesa, però Favara no hi surt. Vegeu Angel CAÑELLAS LÓPEZ: *El Reino de Aragón en el siglo XIV*. «Anuario de Estudios medievales»; (Barcelona), 7 (1970-71); pp. 123-124.

52. Vegis: A. C. A., *Cancellaria*; Reg. 14, fol. 131; A. C. A., *Cancellaria*; Reg. 67, fol. 8; A. C. A., *Cancellaria*; Reg. 68, fol. 17. També Santiago VIDIELLA: *Varietades*. Al «Bolet. Hist. Geog. del Bajo Arag.»; (Saragossa), II (1908); pp. 291-292. Santiago VIDIELLA: *Fabara*; op. cit.; pp. 251-252. Santiago VIDIELLA: *Contribución a la historia de Maella*. Al «Bol. Hist. Geog. Baj. Arag.»; (Saragossa), III (1909); p. 260.

53. Reg. 1548. Extractat per BOFARULL y MASCARÓ, Próspero de: «Censo de Cataluña»; *Colección de Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*; Barcelona, 1856, XIII (Comanaduria de Miravet: pp. 44-45).

Josep Iglésies estima un error de Pròsper de Bofarull la datació d'aquest cens. Vegeu Josep IGLÉSIES: *El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV*. A «Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona»; Barcelona, 1962; XXXIV; pp. 247-356.

54. La xifra que proposem es mou a l'entorn dels 2/3 dels focs documentats per a Batea i no pas sobre la 1/2, com dèiem. Les raons per les quals incorrem en aquesta aparent contradicció són:

a) El mateix error de datació d'en Pròsper de Bofarull i, sobretot, les grans diferències existents entre les xifres globals que el cens de Bofarull dóna per a la Castellania i les proporcionades pel cens de 1376 —el qual, desgraciadament, no detalla els focs segons els llocs o pobles sinó únicament els totals per demarcacions—. El fogatge de 1376 atorga 2.700 focs a la Castellania, mentre el de Bofarull únicament en dóna 1.374. Un descens tan considerable de la població d'un cens a l'altre Josep Iglésies l'explica com un intent per part dels senyors feudals de desfer-se d'una estimació alta procedent d'èpoques de puixança. Vegeu Josep IGLÉSIES: *El fogaje de 1365-1370...*; p. 281.

b) Cal no perdre de vista el daltabaix demogràfic que suposà la pesta negra de l'any 1348. Això vol dir que, independentment de les raons adduïdes per Josep Iglésies, la població de Batea a final del segle XIII era més gran que l'estimada en el fogatge de Bofarull.

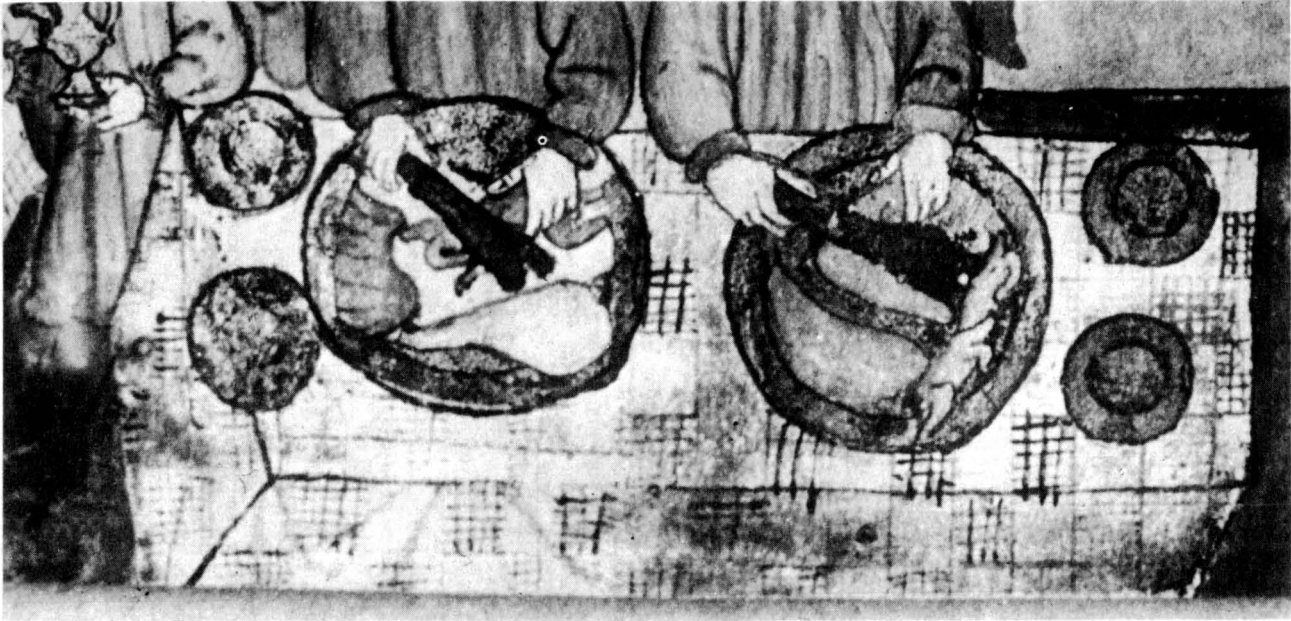

Fig. 3. Detall d'una miniatura que il·lumina una Bíblia espanyola del segle xv, pertanyent a la Col·lecció dels Ducs d'Alba (Madrid) — (Foto A. Mas, sèrie G, n. 30149)

existent arreu d'Europa Occidental⁵⁵ i, de l'altra, al conreu del safrà, un producte caríssim,⁵⁶ del qual les nostres terres n'eren un dels grans centres productors,⁵⁷ cal suposar que un sopar d'aquelles característiques resultava ser una càrrega desmesurada per als pagesos. Que aquest tipus de tribut resultava carregosíssim, fins i tot per als pagesos d'aquella època, als qui l'accés dels seus productes al mercat els permeté de tenir sempre diners en les llurs bosses,⁵⁸ ho prova el fet que, l'any 1303, el Comandador de l'Orde de Calatrava d'Alcanyís —senyor feudal dels pobles del Matarranya— arrenqués del propi Jaume II una ordre —dictada des d'Orta de Sant Joan— eximint Favara, Maella, Calaceit i La Freixneda de l'obligació de preparar sopars reials.⁵⁹ És prou significatiu que, aprofitant les primeres dificultats polítiques del comte-rei⁶⁰ els camperols matarranyencs pressionessin —mitjançant el seu senyor— el sobirà per tal de treure-li precisament el privilegi d'exempció del tribut de sopars i no pas cap altre; no serà fins 1304 que Maella, Favara, La Freixneda, Foz i Castelseràs aconseguixin redimir-se dels tributs de monedatge,⁶¹ exèrcit i cavalle-

55. En els països de la Corona d'Aragó s'inicia a partir de l'any 1291. Vegeu: Antonio UBIETO ARTEA: *Ciclos económicos...*

56. Angel SESMA MUÑOZ: *Transformación social...*; pp. 37-38 diu: «El preu del safrà era tan alt que una lliura equivalia —en la segona meitat del segle XIV— a quasi dos cafissos de blat en època difícil, a tres roves de bona llana i a quatre roves d'oli» (pp. 37-38).

NOTA. — A l'Aragó: 1 rova = 11'902 kg. 1 cafís de blat, varia segons el tipus i la qualitat del gra, però en general podríem dir que 1 cafís de blat = 140 kg. aproximadament.

57. Angel SESMA MUÑOZ: *Transformación social...* A la pàgina 36 llegim: «La gran producció (de safrà) es circumscrivia al quadrant sud-oriental del regne d'Aragó, essent Alcanyís, Híjar, Maella, Casp i algun altre lloc del Baix Aragó els principals mercats de contractació.»

El mateix autor ens dóna (pp. 36-37), per a 1446-47, unes xifres d'exportació de safrà al Regne d'Aragó molt significatives per tal de veure el pes específic dels nostres pobles en el comerç d'aquest producte:

- exportació total de safrà: 15-20 mil lliures (12 unces la lliura)
- la duana d'Alcanyís controla 6 mil lliures; representa el 35 % del total
- la duana d'Híjar controla 4'5 mil lliures; representa el 25 % del total
- la duana de Maella i Favara: 4'5 mil lliures; representa el 25 % del total.

58. Georges DUBY: *La agricultura medieval, 900-1500*. A Carlo M. CIPOLLA (ed.); «Historia económica de Europa»; (Editorial Ariel; Barcelona, 1979; I), pp. 221-220.

59. A. C. A., *Cancelleria*; Reg. 476, fol. 129.

60. Ens referim al reculament el 1303 de les posicions militars catalano-aragoneses al reialme de Múrcia i el debilitament de la política exterior com a conseqüència d'una diplomàcia equivocada que suposà el redreçament de la potència castellana. Vegeu SALRACH, J. M.: *Dels orígens a 1714*; A. BALCELLS (ED.): «Història dels Països Catalans» (EDHSA; I; Barcelona, 1980); pàg. 506.

Aquesta situació podria semblar l'avantsala d'allò que succeí l'any 1301 arran de les primeres dificultats del rei a la campanya de Múrcia: seixanta aristòcrates aragonesos van tornar a signar un nou compromís d'Unió contra el rei. Vegeu SALRACH, J. M.: *Dels Orígens...*; pàg. 529.

61. L'impost de monedatge —«maravedí» en el Regne d'Aragó— fou establert al llarg

ria,⁶² tot i que fou ja en les Corts de Saragossa que el rei va ser obligat a no reclamar cap d'aquests tres tributs als nobles.

Malgrat la tradicional indigència de la Hisenda Reial, incapaç de satisfer les necessitats amb els impostos ordinaris, fins i tot en temps de pau,⁶³ i que el dret de sopars i hostatge fou la fórmula màgica que feia viable la governació del país, el monarca es veié obligat a concedir el privilegi demanat, car necessitava atreure's el favor de l'Ordre de Calatrava com a braç armat enfront l'endèmica oposició i descontentament de la noblesa unionista aragonesa.⁶⁴ Per si això no fos prou per a demostrar l'horror dels pagesos a les prestacions de sopars reials, trobem que l'any 1333 —aprofitant novament les dificultats de la monarquia⁶⁵— els mateixos pobles feren ratificar a Alfons el Benigne els privilegis d'exempció atorgats pel seu pare, Jaume II,⁶⁶ i, tot seguit, l'any 1335, els feren ratificar a l'infant Pere, poc abans de pujar al tron, durant la seva estada a Arenys de Lledó.⁶⁷

Ara no ens resta ja més que estudiar el règim dietètic d'aquell temps i les diferències socials que n'advertim. El primer que haurem d'establir serà el nombre aproximat dels comensals que disfrutaren del sopar pagat pels favarols. El còmput —encara que aproximat— no és gaire difícil d'establir; però tampoc no tenim cap font directa que ens en faci referència. Haurem d'actuar com-

de tot el segle XIII per tal d'evitar que el rei encunyés moneda rebaixada de llei però mantenint el valor nominal.

62. VIDIELLA, Santiago: *Recitaciones de Historia Política y Eclesiástica de Calaceite*. Tipografía de Manuel Delgado; Alcanyis, 1896; pàg. 71.

63. MARTÍN, José Luis: *Economía y sociedad en los reinos hispánicos durante la Baja Edad Media*. Editorial El Albir; I; Barcelona, 1983; pàg. 142 i seg.

64. L'oposició, fins i tot armada, de la noblesa aragonesa a la monarquia era activa des de la desfeta de Muret (1213); en la base del descontentament estava la declarada política catalanòfila de la Corona, la pèrdua del pes específic de l'Aragó dins de la Confederació i l'ambició d'augmentar drets i privilegis. Les revoltes armades començaren en la minoria d'edat de Jaume I, amb la clara intenció de fer d'Aragó un regne independent. Finalment, el rei imposà l'ordre. Arran dels interessos aragonesos en el nou nat regne de València, es creà el 1283 la Unió d'Aragó, una lliga dels aristòcrates i de les ciutats i viles, davant la força de la qual Pere El Gran va haver de jurar el Privilegi de la Unió (1288), que limitava greument el poder reial. Jaume II i el seu fill Alfons El Benigne no ratificaren els privilegis, però el problema revifà en temps de Pere El Cerimoniós, no podent-se donar per acabat definitivament fins l'any 1348, en què els unionistes foren vençuts en la Guerra de la Unió i el rei derogà els privilegis.

65. Aquest any marca l'inici dels primers símptomes de feblesa de la Corona catalano-aragonesa. La guerra amb Gènova, arran de Sardenya, i el bloqueig marítim genovès provocaren l'any 1333 el començament d'una crisi econòmico-social —«lo primer mal any» de les cròniques— que acabaria en l'alçament popular a Barcelona del 1334. Vegeu J. M. SALRACH: *Dels orígens*, pàg. 539.

66. VIDIELLA, Santiago: *Recitaciones...*; pàg. 78.

67. VIDIELLA, Santiago: *Recitaciones...*; pàg. 79.

parant el document que ens parla de l'esmentat banquet nupcial amb el del sopar de Sella. En primer lloc hem de considerar que en el banquet de noces es consumeix menys pa del que es demana a Sella però, en canvi, es beu més vi; la relació entre el volum de vi consumit i la quantitat de pa en la boda del rei és superior a la relació de les exigències en el cas de Sella.⁶⁸ Prim Bertran estima que el consum de vi diari durant els segles XIV i XV devia oscil·lar entre un litre i dos per persona;⁶⁹ d'acord amb això una manera prudent d'operar seria considerar un consum d'uns 1'5 litres diaris per càpita, però com que sabem que els pobres de l'Almoina de Lleida únicament en consumien 0'53 litres diaris,⁷⁰ tot i que es tractava d'un producte bàsic i relativament barat, pensem que és millor de considerar una consumició d'aproximadament un litre de vi per persona i dia. Això voldria dir que, si a Sella es van demanar 250 «azumbra» de vi, com que cada home es degué beure mig «azumbre», la comitiva reial estava formada per uns cinc-cents homes; cada un dels quals, al seu torn, degué menjar una quantitat de pa per valor de 3'36 d.⁷¹ Quant al document de les noces reials, en què la consumició de vi per cada sou de pa fou de l'ordre del 34 % superior al que es va gastar en el sopar de Sella,⁷² advertim que, d'acord amb això, cada persona hauria begut 1'34 litres de vi i, per tant, haurien hagut de ser uns quatre-cents cinquanta convidats, els quals haurien menjat a raó d'uns 3'33 diners de pa per persona.⁷³

La similitud d'aquesta xifra amb aquella que hem deduït prèviament per al sopar de Sella demostra que ens movem en un terreny de certitud. En fi, si com hem dit abans, el nombre de comensals a Favara havien de ser semblants al d'aquells que van fer l'àpat a Sella, podem concloure que la minuta de Favara estava destinada a satisfer aproximadament unes cinc-cents persones, xifra ben considerable.

D'acord amb la minuta i suposant que els càlculs realitzats per tal de determinar la quantitat de carn (molla) veritablement ingerida s'adeqüin a la realitat (Vegeu el Quadre I de l'Annex), podem establir que cada un dels hostes van consumir 672 g. de carn de moltó, 364 g. de carn de vaca, 47'26 g. de carn de cabrit, 38'40 g. de gallina, 18 g. de carn d'oca, 192 g. de porc (Vegeu Quadre II), dos ous, un litre de vi i probablement un quilo de pa, encara que

68. En la boda reial surten 4'82 litres de vi per cada sou de pa; mentre que en el sopar de Sella la relació és de 3'59 l. de vi per cada sou de pa. És a dir, en el banquet de noces cada convidat consumí el 34 per cent més de vi que aquells que anaven en la comitiva reial a Sella.

69. BERTRAN, Prim: *Menjador...*, pàg. 98.

70. BERTRAN, Prim: *Menjador...*, pàg. 98.

71. 140 sous de pa (1680 d.) entre 500 homes, surten a 3'36 diners de pa per persona.

72. Vegeu la nota 68.

73. 3 cafissos de vi (603 l.) si tenim 1'34 l. per persona, presuposen 450 persones. Ara, 125 sous (1.500 diners) entre 450 convidats, surt a 3'33 diners de pa per persona.

aquesta quantitat podria quedar curta.⁷⁴ Aquesta dieta, segons la composició en principis immediats i contingut calorífic de cada un dels aliments⁷⁵ suposaria un total energètic d'unes 5.975 k/cal. per persona, de les quals el 22 % són de procedència proteica, el 34 % de lípids i el 44 % de glúcids (Vegeu Quadre III de l'Annex). Aquestes xifres posen al descobert: En primer lloc, el desequilibri dietètic, car, comparant els percentatges anteriors amb els de la dieta ideal en la qual el 50 % han de ser glúcids, el 35 % lípids i solament el 15 % proteïnes,⁷⁶ trobarem un excès de proteïnes i un defecte de glúcids. Aquest desequilibri dietètic cal presuposar-lo normal i habitual no solament en la Cort sinó també entre els senyors, perquè, com ens demostren tots els documents demanant sopars a viles i restants documents on s'especifica la dieta de les classes altes,⁷⁷ la menja era sempre monòtona i poc variada. Per un altre cantó, aquestes dades posen de manifest la sobrealimentació de la Cort; efectivament, atès que les necessitats alimentàries d'un home o una dona de 45 anys i d'uns 70 qg. de pes que desenvolopin una activitat normal són —fent la mitjana entre ambdós sexes— d'unes 2.372'9 k/cal.,⁷⁸ podem establir que amb l'aportació energètica de cada un dels comensals s'haurien pogut alimentar 2'5 persones normals. Finalment, aquestes xifres proven quelcom que ja es podia intuir: els aliments demanats no eren consumits tots en un sol àpat; sempre quedava algun animal per sacrificar, que, probablement, devia ésser mort l'endemà; d'aquí que hom demanés les bèsties sempre vives.

En contraposició, la dieta de la gent restant és molt més monòtona, i cada vegada més a mesura que baixem en l'esglaió social.⁷⁹ En la base de l'alimentació hi ha el pa i el vi, fonts fonamentals de glúcids i proteïnes en el règim alimentari medieval comú. No tenim documents concrets referents a la dieta dels camperols de les nostres terres però, per tal d'intuir-la, ens podrà ser molt útil el citat treball de Prim Bertran sobre l'Almoïna de Lleida. Ja hem dit en el seu moment que la consumició de pa devia suposar un quilo per persona i dia,

74. No creiem que arribessin, ni de bon tros als dos quilos de pa per persona com estableix Angel SESMA MUÑOZ: *Aproximación al régimen alimentario...*; pàg. 61-62, perquè la quantitat de carn consumida és molt considerable. D'altra banda, i per raons òbvies, pensem que els 715 g de pa —vg. Prim BERTRÁN: *El menjador...* i Quadre A de l'Annex— consumits per cada un dels pobres de l'Almoïna de Lleida han d'estar per sota del que menjava qualsevol persona benestant.

75. Vegeu el *Recommended Dietary Allowances*. National Academy of Sciences; Washington, 1968; Taula 11-XIV.

76. *Recommended...*; Taula, 11-XII.

77. Vegeu BERTRAN, Prim: *Un viatge per la Catalunya Nova al 1409*. A «Cuadernos de Historia Económica de Cataluña»; Barcelona, 1976; pàg. 63-77.

78. *Recommended Dietary...*; Taula 11-XIII. També Konrad DIEM: *Documenta Geigy. Tablas científicas*; ed. J. R. Geigy; 6.ª ed.; Basilea, 1968; pàg. 512.

79. BRAUDEL, Ferdinand: *Civilisation matérielle et capitalisme, XV-XVIII siècles*. Editorial Armand Colin; Paris, 1967; pàg. 97.

mentre que la de vi es movia entre un i dos litres. Quant al companatge⁸⁰ cal posar l'èmfasi en un fenomen nou i important, la generalització entre la població del consum de carn. En efecte, un producte reservat exclusivament a la taula dels nuclis social i econòmicament privilegiats en l'època alto-medieval,⁸¹ ara ha deixat de ser un producte de luxe i ha passat a ser de gran consum. En l'Almoïna de Lleida els pobres mengen carn 253 dies l'any,⁸² essent la de moltó quasi l'única consumida, ja que tant la vaca com el porc a penes apareixen a la taula. Les aus són absents completament en tota dieta que no sigui —ja ho hem dit— de senyor o de malalt. Justament amb la carn, les proteïnes i els lípids són subministrats pel formatge, l'altre producte important. Contràriament a allò que es podia esperar els vegetals no surten més que en un 30 % de les menjades, essent les llegums, les cebes, les cols i els alls els productes més consumits.⁸³ Tot plegat, i de manera general, l'aportació calorífica del règim dietètic dels pobres de l'Almoïna és aproximadament la mínima necessària per a cobrir les necessitats alimentàries d'un home i una dona de 45 anys i 70 qg. de pes amb una activitat normal;⁸⁴ però, en canvi, sofreix un fort desequilibri en els principis immediats car, amb un 13 % de proteïnes, un 10 % de lípids i un 65 % de glúcids, resulta ser extraordinàriament deficitària en proteïnes i massa excedentària en glucosa. Pel que fa als camperols de les nostres terres sembla pertinent de pensar que gaudien d'una dieta més rica en calories i una mica més equilibrada per la, de segur, major consumició d'aliments proteïnics; és però una hipòtesi.

El cost de la manutenció d'un home es pot saber d'acord amb els pressupostos de les fundacions per als pobres i amb els documents d'alguns contractes de treball. Sabem que l'any 1307 el canonge Bernat de Font instaurà a Lleida un censal de 229 s. i 11 d. per al manteniment de tres pobres;⁸⁵ això suposa un cost de 2'52 diners per pobre i dia; l'any 1277, s'instituí l'Almoïna de Lleida amb tres pobres i un censal de 240 s.,⁸⁶ es a dir 2'63 d. per pobre i dia. Que el cost d'alimentar un pobre coincideix més o menys amb allò que un treballador gastava en manutenció ho prova que, en general, l'any 1338 —penseu que la conjuntura econòmica ja no tenia quasi res a veure amb la del 1300— un pobre costa de 100 s. a 126 s. cada any,⁸⁷ és a dir de 3'29 d. a 4'14 d.

80. Tot allò que acompanya el pa i el vi.

81. SESMA MUÑOZ, Angel: *Aproximación al régimen alimentario...*; pàg. 66.

82. BERTRAN, Prim: *El menjador...*; pàg. 99.

83. BERTRAN, Prim: *El menjador...*; Taula n.º 5.

84. BERTRAN, Prim: *El menjador...*; vegeu notas A, B i C.

85. BERTRAN, Prim: *El menjador...*; Taula n.º 1.

86. BERTRAN, Prim: *L'Almoïna de la Catedral de Lleida a principis del segle XV. A «La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval»*. (Anuario de Estudios Medievales; Barcelona; 1981-82; Annex II); pàg. 347-368.

87. BERTRAN, Prim: *El menjador...*; Taula n.º 1.

diaris, mentre que l'any 1340 onze homes que treballaven en el sepulcre d'Alfons el Benigne cobraven un suplement de 12 s. (2'18 d./dia i home) en concepte de pa i vi.⁸⁸ Per un altre costat trobem que l'escultor i mestre d'obres que contractà el claustre de Santes Creus cobra 2 d. diaris en concepte de companatge;⁸⁹ sumada aquesta quantitat als 2'18 d. de pa i vi, farien un total de 4'18 d./dia i home de manutenció; quantitat que és equivalent als 4'14 d. que costava un pobre. Així, doncs, podem concloure dient que a principi de segle un treballador gastava en alimentació de 2'5 d. a 3 d. diaris; això equivalia aproximadament al jornal íntegre dels peons.

En fi, per acabar no resta més que remarcar les tremendes diferències socials existents en l'època, les quals la nostra recerca ha intentat posar de manifest: mentrestant uns gasten tot el que guanyen en alimentar-se, els altres engoleixen cinc vegades més de diners en la mateixa operació (1'46 s. = 14'52 d. diaris);⁹⁰ al mateix temps, quan uns ratllen l'espectre de la infraalimentació, els altres gaudeixen d'una dieta amb la qual podrien mantenir més de dos homes i mig. No és en va que «en aquest món (...) la jerarquia de les dignitats queden marcades en primer lloc en el refinament de la taula».⁹¹

88. RUBIO i LLUCH, Antoni: *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-evil*. Barcelona, 1908; I; pàg. 62.

89. VIVES i MIRET, Josep: *Renuard des Fonoll...*; pàg. 31.

90. 730 sous de l'apat entre 500 persones, són 1'46 s. (14'52 d.) per cap.

91. DUBY, Georges: *La seigneurie et l'économie paysanne dans les Alpes du Sud en 1338*. A «Études Rurals»; (1961); fasc. 3; pàg. 550.

ANNEX

QUADRE I

	<i>Pes en viu</i>	<i>Pes en mort</i>		<i>Carn útil</i>
		<i>Pes en viu %</i>	<i>Pes mort %</i>	
Moltons	28.800 g	50	40	5.600 g
Vaca	400.000 g	40	38	60.800 g
Cabrit	7.000 g	50	46	1.580 g
Porcs	100.000 g	80	40	32.000 g
Gallines	4.000 g	40	30	480 g
Oca	5.500 g	45	35	870 g

QUADRE II

<i>N.º</i>	<i>Total</i>	<i>Carn molla/persona</i>
60	336.000 g	672 g
3	182.400 g	364 g
15	23.630 g	47'26 g
3	96.000 g	192 g
40	19.200 g	38'40 g
10	9.000 g	18 g

QUADRE III

	<i>Moltó</i> 672 g	<i>Vaca</i> 364 g	<i>Cabrit</i> 47,26 g	<i>Porc</i> 192 g	<i>Gallina</i> 38,40 g	<i>Oca</i> 18 g
Proteïnes .	120,96 g	70,04 g	8,50 g	34,75 g	7,68 g	2,70 g
Lípids .	117,6 g	40,13 g	8,26 g	28,61 g	4,22 g	5,15 g
Glúcids .	—	—	—	—	—	—
Kcal. .	1.542,24	641,33	108,34	396,49	57,15	68,70

	<i>Ous</i> 2 ous	<i>Pa</i> 1.000 g	<i>Vi</i> 1 litre	<i>Total</i> g	<i>Kcal.</i>	<i>Ideal</i> % %	
Proteïnes.	2,56 g	85 g	—	332,19 g	1.328,76	22	15
Lípids .	2,30 g	20 g	—	226,27 g	2.036,83	34	35
Glúcids .	0,14 g	520 g	132,25 g	521,14 g	2.609,56	55	50
Kcal. .	31,50	2.600	529,96	5.975,47	5.975,47	100	100